

A régi Szepesség képe a magyar történetírásban 1945 előtt*

Az alábbi rövid áttekintésben vázlatos képet kívánok adni arról, milyen általános képet fest a középkori-koraújkor Szepességéről az 1945 előtti magyar történetírás. Olyan szerzőket szólaltatok meg, akik vagy ott éltek és közéleti szerepet vállaltak a megyében, vagy onnan kerültek Budapestre - akár az államfordulat előtt, akár utána -, tehát egyrészt ismerik a viszonyokat, másrészt viszont a szellemi élet nagy részéhez hasonlóan a századforduló millenniumi vagy a Horthy-korszak revizionista szellemiségét képviselik, érvényesítik írásaikban. 1945 (de legkésőbb a kommunista fordulat) e szempontból többrétű határvonalat jelent, hiszen kötelezővé vált az osztályharcos szemlélet és a proletár internacionalizmus érvényesítése, másrészt egyre kopott a magyarhoni idők emléke.

Két dolgot előre kell bocsátanom. Egyrészt nem vagyok a korszak kutatója, tehát nem kívánok szakmai részletkérdésekkel foglalkozni, csupán a művek ideologikus, tendenciózus elemeire szeretnék rámutatni. Másrészt a Szepességéről keletkezett szakirodalom, akár az összefoglaló művek fejezetei akár a helytörténeti irodalom áttekinthetetlenül gazdag, ez a viszonylag kis régió a Kárpát-medence legjobban kutatott, ismertett vidéke.¹ Én tehát mindössze néhány összefoglaló munka jellemzésére szorítkozhatom, sőt meg kell vonnom ezt az időhatárt, kimondva, hogy csak a 19–20. század fordulóján, illetve néhány, a két világháború között keletkezett munkával foglalkozom.

Lássuk tehát a vizsgált művekben kimutatható általánosabb problémákat!

A Szepesség német jellege. A vizsgált szerzők többsége elsőrendűen német vidéknek látja a Szepességet, hozzájuk köti annak szellemét, virágzását. Elsőként Sváby Frigyes vármegyei levéltáros szavait idézném, aki arról kíván beszélni, “hogyan éltek idegenből ide szakadt elődeink, mint küzdöttek régen, mennyit szenvedtek ezen a földön, melyet számunkra lakhatóvá véres verejtékkel csak ők tettek, és melyet így művelve, drága kincsül ők hagytak reánk, hálás örökösökre.”² Egy másik szerző, a németek pusztulásáról könyvet író Forberger Béla úgy vélte, a Szepességen a legerősebb társadalmi osztály a legutóbbi időkig nem a nemesség, hanem a városok németajkú polgársága volt, és “könnyű belátni, hogy egykoron Szepesvármegye területén, ahol csak némi kultúra derengett, mindenütt német elem volt megtelepedve”.³ A kor legismertebb Szepesség-szakértőjének, Bruckner Győzőnek a szászokról írott monográfiája⁴ - mint majd látni fogjuk - az őserdő kiirtását, a fejlettebb mezőgazdasági technika elterjesztését, a városiasodást s végül a protestantizmus meghonosodását egyaránt a németeknek tulajdonítja. Későbbi művében egyenesen így fogalmaz: “Amióta a szepesi németek, az ún. cipszerek csak megjelentek a Szepességen,

---

* Szlovák nyelven elhangzott 2005. májusában Podolinban, az Ólublói Múzeum, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szlovák Tanszéke (Piliscsaba), az újszandeci Területi Múzeum, a Szepességi Történelmi Egyesület (Lőcse) és Podolin város által szervezett *Podolinum - Podolíneč - Podolin - Pudlein - Podoliniec. Podolin és az újkori Szepesség története* című szlovák-lengyel-magyar történészkonferencián.

¹ A két világháború közének monográfusa, Fekete Nagy Antal ideális kutatási területnek minősíti: “A Szepesség a maga aránylag kis területével, a területnek a vármegyei szervezet, a lándzsások széke, a szászok egyeteme, a lengyel városok és a Gölncibánya környéki bányavárosok közigazgatási hatóságai közötti megosztottságában is önálló fejlődésű, monografikus szempontból ideális egység.” Fekete Nagy Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Bp. 1934. 5.

² Sváby Frigyes: *A Lengyelországnak elzalogosított XIII szepesi város története*. Lőcse, 1895. 6.

³ Forberger Béla: *A szepesi német elem pusztulásáról*. Igló, 1909. 7-8.

⁴ Bruckner Győző: *A szepesi szász nép*. Bp. 1913

lankadatlan kultúrmunkásai voltak ennek a területnek. A cipszer soltészek kiirtották a Szepességen elterülő őserdőt és keresztény műveltséget honosítottak meg.”⁵

Ez ellen a leszűkítő szemlélet ellen lépett föl immár a két világháború között Fekete Nagy Antal, aki az addig született Szepesség-irodalmat nemcsak dilettánsnak minősítette, hanem hibájául róttá föl, hogy kizárólag a német városok múltjával foglalkozott, ráadásul “megtévesztő beállításokat” alkalmaz: a szászok II. Géza alatti, semmivel sem bizonyított bevándorlása, a huszonnégy város közösségének és a királyi plébánosok fraternitásának visszavetítése a 13. századba stb.⁶ Emlékeztet arra, hogy a németekről okleveles adatokkal csak a tatárjárás utánról rendelkezünk, bár elismeri, hogy jóval előtte jöhettek, mert már az első források kiváltságolt népességként említik őket, autonómiájuk tehát már az 1271-es kiváltságlevél előtt létezett.⁷ Leszögezi, hogy az első oklevelek keletkezésének idején már a három etnikum (magyar, szláv, német) lakta a területet)⁸

Akadnak azonban a korábbi szerzők között is, akik **hangsúlyozzák a szászok előtti népességet**. Demkó Kálmán (a Szepesmegyei Történelmi Társulat titkára) egyenesen kiemeli a terület hagyományosan multietnikus jellegét: “Hazánkban sehol sem érvényesült erősebben a szent királynak vendégszeretetre intő szava, mint a Szepességen.” (utalva Szent István Intelmeire). Ezután megjegyzi, hogy a terület már a magyarok bejövetele előtt is lakott volt. A terület összetett etnikai és jogi fejlődésének kapcsán leszögezi: “Ezen ezredéves múltnak története olyan változatos képet mutat, aminő hazánk egyetlen vármegyéjében sem volt.”⁹ Sváby Frigyes a németek szerepe mellett is föltételezi, hogy az őslakosság szláv volt, sőt úgy véli, hogy a terület a Nagymorva (“morva-tót”) Birodalomhoz tartozott. Ám nyelvi tagolódásuk (szlovák, lengyel, rutén) jelzi, hogy kevert népesség, őseik különböző helyekről érkeztek. A német betelepődéssel párhuzamosan kitér az olasz/latin hospesekre, sőt román betelepülést sem zár ki (Szepesi német neve *Moldau*)¹⁰

A magyar etnikum kérdése. Hangsúlyozzák akármennyire is a szerzők a németek szerepét, az itteni magyarság múltját, jelentőségét a millenniumi idők légkörében és az előrehaladó magyarosodás körülményei között nem volt tanácsos lebecsülni. Demkó Kálmán “magyar őseinkről” szól, a határország megszervezéséről és a tíz lándzsások székéről, azaz a “Kis megyéről”, majd a várispánság felállításáról, azaz a “Nagy megye” kezdeteiről, s csak ezután szól a szászok 12. századra tett betelepüléséről.¹¹ Sváby Frigyes sem hallgatja el, hogy a szászok találtak itt magyarokat, amit a sok hegy-, víz- és növénynév bizonyít. Utal rá, hogy a lándzsások 1243-as kiváltságlevele *régi nemesekről* szól, ezért szerinte Jordán, a XXIV város első ismert grófja is magyar lehetett.¹²

A Kisvármegye történetét külön monográfiában írta meg a Szepesmegyei Történelmi Társulat. A szerző, Hradzky József szepes-egyházmegyei kanonok, háj-szentlőrinci c. prépost hangsúlyozta a lándzsások jelentőségét a határvédelemben, és kiemelte magyar etnikumukat: „Határozottan mondhatni, hogy a Kisvármegye régi lakossága, a valószínűen tótajkú cselédséget leszámítva, *tősgyökeres magyar* volt. Hogy az időjárástól 14 kis helysége (közöttük néhány pusztára) leolvadt Kisvármegyében ma már nem találni magyarokat, az

⁵ Bruckner Győző: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen. I. (1520-1745-ig). Bp. 1922. VII.

⁶ A Szepesség területi és társadalmi kialakulása, 3, 39-40.

⁷ Uo, 42, 333.

⁸ Uo, 35.

⁹ Demkó Kálmán: Bevezetés és a “Szepesmegyei Történelmi Társulat” 12 évi működésének ismertetése. Lőcse, 1895. 5.

¹⁰ A Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története, 19-22.

¹¹ Demkó Kálmán: Bevezetés és a “Szepesmegyei Történelmi Társulat” 12 évi működésének ismertetése. Lőcse, 1895. 7.

¹² A Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története, 14.

egészen természetes. A Széknek legutóbbi területe szláv és német lakossággal volt, és van ma is körülvéve. A szomszédokkal összeházasodás, kivándorlás, idegenek beköltözése, s más kedvezőtlen körülmények miatt a nemességnek, s egyúttal magyarságnak egyébként is kicsiny száma a XVI. században már 90-80 családra olvadt le.”¹³ Az 1802-es, Nagyvármegyével történt egyesülést követően azután „véget ért a X Lándások Felső Székének politikai eseményekben ugyan szegény, de az önálló szabadságért küzdésben annál gazdagabb élete. Manap már szinte kisszerűnek, s azért humorosnak látszik az a harc, melyet Bors vezér maroknyi magyarsága hazánknak ezen az igazi végvidéken kiváltságos függetlenségéért annyi ellenféllel, a Nagyvármegye beolvasztó nemességével, a városok német polgárságával, a falvak tót köznépével, a környező lengyel uralommal, s kivált a sanyarú természeti körülményekkel hatodfél századon át vívott: mégis hálával kell megemlékeznünk fáradozásairól, mert azokkal a legsúlyosabb időkben, s kedvezőtlen viszonyok közepette is, mindig a magyar nemzeti eszmét szolgálta.”¹⁴

Saját koruk magyarosodási folyamatát egyébként a szerzők általában üdvözik, sőt nem tartják elég gyorsnak, tömegesnek.¹⁵

Fekete Nagy Antal viszont úgy ítélte meg, a Szepességről addig keletkezett munkákban teljesen elsikkad a magyarok szerepe. Aláhúzza, hogy a 11. század első felében letelepedő magyarság a gyér szláv lakosság mellett sokáig egyedül lakta a területet, amit az általa magyarnak tekintett névadás (Poprád, Hernád, Szepesség, Szemenye [a Lőcsei-hegység]) és a Gömör-öröknek, a lándzsás nemesek őseinek a kiváltságolt helyzete bizonyít.¹⁶ Őket kabaroknak tekinti, mivel besenyő, kun, székely jellegű kiváltságokkal rendelkeztek.¹⁷ Fekete külön hangsúlyozza, hogy a németek “a Szepesség magyar, katonáskodó lakossága által biztosított védelem és oltalom alatt” válhatták meg katonai kötelezettségeiket, indulhattak el a polgárosodás útján.¹⁸

A szláv lakosság megítélése. Miként a 19. századi történeti munkákra jellemző, a vizsgált művekben éppen nem a multikulturalitás eszméje, az interetnikus kapcsolatok pozitív megítélése uralkodik.¹⁹ A sokkal inkább bírálható szlovákokhoz és lengyelekhez szinte kizárólag negatívumok kötődnek.

A *lengyelek* egyrészt konkurensként jelennek meg, akik az Árpád-kor idején maguk akarják betelepíteni, megszerezni a Szepességet. Fekete Nagy Antal kategorikusan elutasítja a lengyel szakirodalom azon tételét, miszerint a magyar uralom csak a 12. század elejétől bizonyítható.²⁰ Elismeri azonban, hogy a 13. század elején Lengyelországhoz tartozott,²¹ sőt,

¹³ Hradzky József: A szepesi „tíz-lándások széke” vagy a „Kisvármegye” története. Szepesmegyei Történelmi Társulat, Lőcse, 1895. 23. (= A „Szepesmegyei Történelmi Társulat” millenniumi kiadványai III.)

¹⁴ Uo. 161.

¹⁵ Sváby Frigyes “örvendetes, de nem kielégítő magyarosodásról” beszél. A Lengyelországnak elzáróított XIII szepesi város története, 328. Máshol elégedetten nyugtázza, hogy a fiatalabb nemzedék számára már természetes, Lőcsén úgymond a jobb ruházatú sétáló közönség szinte kizárólag magyarul beszél. A Szepesség lakosságának sociológiai viszonyai a XVIII. és XIX. században. Lőcse, 1901. 84-85.

¹⁶ Bruckner Győző A Szepesség múltja és mai lakói című tanulmányát említi, továbbá Pajdussák Máté egy művét, akinél a Szepessümege környéki magyar nevű letelepülők is németként, lengyelként vagy szlovákként szerepelnek. A Szepesség területi és társadalmi kialakulása, 3-4, 36-38.

¹⁷ Uo., 253.

¹⁸ Uo., 343.

¹⁹ Utólagosan megszépíti a 19. század interetnikus viszonyait Farkas Győző, a budapesti Szepesi Egyesület titkára: “Ő, meséljete a szepesi iskolák lelkéről, amely faji, felekezeti különbséget sohasem ismert, amely magához ölelt mindenkit szeretettel.” Zíper lelkünk haza száll. In: Loisch János (szerk.): A Szepesség. Emlékkönyv a “Szepesi Egyesület Budapestén” fenállásának 50. évfordulójára. Bp. 1926. 5.

²⁰ Fekete elveti a lengyel Boguchval 13. századi “meséjét”, miszerint a Szepességet Ferdeszájú Boleszláv adta lányának, a Kálmán király fiához adott Juditnak hozományba, így került Magyarhonhoz. Fekete elismeri, hogy a terület a 13. században IV. Béla lányának, Boleszló krakkói és sandomiri herceg feleségének a birtoka, de

hogy a lengyel városok (Podolin, Gnězda, Lubló) csak a 14. század elején kerültek Magyarhonhoz, ám ebből szerinte nem következik, hogy az *egész Szepesség* lengyel uralom alatt állott volna.²²

Másrészt az elzálogosítás háromszázhatvan éve - főként a 17-18. század - jelent egyre súlyosabb terhet. Bruckner Lubomirszky Szaniszlóhoz köti az ellenreformáció megindítását. A következőkben látja a sztarosza döntésének indítékait: el akarta vágni az Esztergomhoz fűződő szálakat, véget kívánt vetni a magyar király, a nádor, a megye stb. beavatkozásának, végleg a lengyel nemzet tagjává szeretne volna tenni az elzálogosított városokat. Ezért csatolta 1616-ban Podolin és Lubló környékét a tarnowi püspökséghez - kivonván a szepesi prépost fennhatósága alól. További célja volt Bruckner szerint a többi város papjait "vallásukból és németiségükből kivetkőztetni", s így a polgárságot katolikussá és lengyellé tenni. A piaristákkal tudott megegyezni, nekik alapított rendházat Podolinban 1642-ben. Nekik a közkedvelt késmárki, lőcsei, iglói tanintézeteket kellett ellensúlyozniuk. Bruckner markáns etnikai indíttatású hátsó szándékokat sejt az alapítás mögött: rámutat, hogy a morva, horvát, szlovák szerzetesek mellett a néhány német alárendelt szerepet játszott. "A cél tehát világos volt: a szlávizmus terjesztésével óhajtottak a piaristák a németiség lutheránizmusához férközni, amennyiben már akkor is a német és a lutheránus fogalom azonos volt."²³ Részletezi Lubomirszky Tivadar erőszakoskodásait, törvénytelen adóztatását és hogy bevezette a lengyel hivatalos nyelvet. A 18. század derekán állandósult lengyel trónviszályok ugyancsak romboló hatásként jelennek itt meg.²⁴

A *szlovákok* minden esetben alacsonyabb állású népességként jelennek meg, az elszlovákosodás jogi és kulturális süllyedést jelent.

A német polgárság 16-17. századi elzárkózó magatartását emeli ki Sváby Frigyes: "Mert habár már kétszáz esztendő óta egy szláv birodalom [azaz Lengyelország - Á.B.] tartozékai valának, és habár akkor a mai értelemben vett nemzetiségi kérdés nem létezett, mégis tény, hogy a tóteredetűekkel való érintkezés elől lehetőleg elzárkóztak, s nem egy céhszabály egyenesen el is tiltja a tótoknak mesterinasokul felvételét, minthogy akkor, mint később is a mezőgazdasági cselédek nagy része a környékbeli tót falvak lakóiból került a városokba, ezeket alacsonyabb műveltségük és állásuk miatt a német polgárok lenézték."²⁵

Bruckner Győző a Szapolyaiak, Thurzók, Csákyak alávetési törekvéseiből két, egyformán negatív következményt vezet le: "A szepesi szász nép a jobbágyi kötelékbe nem tudván már beletörődni, a régebben virágzó városok vagy kipusztultak teljesen vagy eltótosodtak." Más vonatkozásban Podolint úgy jellemzi, mint "nem tiszta szepesi szász, hanem lengyel és tót keveredés", emberei "nem közülünk valók".²⁶

nyilvánvalónak tekinti, hogy Kunigunda azt apjától kapta hozományba, hiszen halála után természetes módon visszaszállt a koronára. A Szepesség területi és társadalmi kialakulása, 20-21.

²¹ Hivatkozik a "szláv" városnevekre (Podolin, Lubló, Gnězda), a lengyel telepítések gyakorlatára, arra, hogy a terület a 13. század végéig a krakkói püspök joghatósága alá tartozott, hogy a magyar gyepű, országkapu csak Podolinig mutatható ki, s hogy Kunigunda halála után Vencel cseh király mint a sandomiri hercegség birtokosa igényt tartott rá, sőt el is adományozta. Uo.

²² Uo., 22, 244-245. Fekete itt rámutat, hogy az újabb lengyel irodalom (Zachorowski Szaniszló egy 1910-es tanulmánya) már föladta ezt a tételt. Zachorowski eszerint elismeri, hogy a magyarok gyorsabban telepítettek, előbb érték el a Dunajecet, és telepeik körülvették, elszakították Podolint és környékét.

²³ A reformáció és ellenreformáció története I., 245-248.

²⁴ A szepesi szász nép, 32, 36-37.

²⁵ A Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története, 181.

²⁶ A szepesi szász nép, 22, 160. Későbbi írásában hasonlóképpen fogalmaz. Eszerint az 1412 után megmaradt tizenegy város jobbágyosorba süllyedt, a németiség kivándorolt "átadva atyái telkét a szapora tótságának". A Szepesség múltja és mai lakói. In: Loisch János (szerk.): A Szepesség. Emlékkönyv a "Szepesi Egyesület Budapesten" fenállásának 50. évfordulójára. Bp. 1926. 15.

Ugyancsak elzárkózó Forberger Béla álláspontja, aki szerint “Szepesség alatt helyesen Szepesvármegyének csupán a német elemtől lakott része értendő”, a lengyel-szlovák lakosságú Magura nem tartozik oda. Figyelmeztet rá, hogy “a német elem térvesztéségeivel arányban egyre terjeszkedik és növekszik a tót elem.” Jellemző, hogy a folyamatot például Lőcse esetében romboló tényezőkhöz köti: háborúk, járványok és a nemesek birokszerzési joga (1645), minek következtében “a tótok jöttek és felszaporodott a mai köznépet alkotó tótság.”²⁷

Ugyanakkor mindhárom szerző etnikai megtartó szerepet tulajdonít a protestantizmusnak. Sváby szerint “leginkább a lényegében teljesen német ágostai hitvallás általános elfogadása, meg a Németországból meghívott sok lelkész óvták a XIII városiakat oly soká és sikeresen az eltótosodás veszélyétől, melynek azonnal jobban ki voltak téve, midőn egy részük visszatért a katolikus egyház kebelébe.”²⁸ Bruckner szerint a reformáció győzelme után “a nyelv mellett ezentúl a vallás is elválasztja a tótoktól a szepesi szászokat, és szinte áthidalhatatlan ürt támaszt közöttük, mely jelenleg is megvan.”²⁹ Ám az elzálogosított városokban szerinte visszafordíthatatlan etnikai folyamatok indultak be: a hitükhöz ragaszkodó szászok inkább kivándoroltak, “és helyét elfoglalta a beszivárgó katolikus tótság, amely a szepesi sztarosztia nagyobb fokú rekatholizálását biztosította, és ez volt a Lubomirszky-család valláspolitikájának logikus következménye.”³⁰ Forberger is leszögezi: “A protestáns hitű városok a protestáns egyház szervezetében fekvő okoknál fogva sikeresebben állottak ellen a tót elem beözönlésének, nagyobb beolvasztó erővel bírtak és jobban őrizték meg német eredetüket, mint a katolikus vagy rekatholizált városok.”³¹ A magyarországi németség múltjával, irodalmával behatóan foglalkozó Pukánszky Béla ugyancsak hangsúlyozza - általában a felföldi városokra vonatkoztatva - a szlovákok fölhasználását az ellenreformáció érdekében (“a német városok belső egységének megbontása katolikus tótoknak adott betelepülési engedélyekkel”), majd ugyanitt a Szepességről megjegyzi, hogy “a katolizálással együttjár a németség elszlávósítása”.³²

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy Fekete Nagy Antal a források hiánya ellenére is valószínűsíti, hogy az Árpád-korban az itteni országos nemesek között szlávok is vannak.³³

A szászok paraszti eredete, mezőgazdasági ismeretei. A vizsgált szerzők hangsúlyozzák, hogy a szászok agrárnépességként érkeztek, s csak hosszú évtizedek kemény munkája után kezdtek fölemelkedni. Sváby Frigyes leszögezi, hogy az első települések nem ipari városok, hanem földművelő és marhatenyésztő helységek voltak.³⁴ Bruckner Győző szerint “a szepesi szászok tehát egyszerű erdőirtók, földművesek, akiket csak a mezőgazdaság termékeinek helyes és ésszerű értékesítése tett iparosokká.”³⁵ Egy későbbi tanulmányában az erdőirtás

²⁷ A szepesi német elem pusztulásáról, 7-9. Forberger összegzése ugyanitt igen borúlátó. Szerinte a folyamat a 19. század utolsó évtizedeiben fölgyorsult (addig “legfeljebb a cselédség volt tót, de ez is elsajátította a német nyelvet.”), eljött tehát a cselekvés utolsó órája. “Ha nem vagyunk képesek feltartóztatni ezt a káros hanyatlási processust, a Szepesség fogalma nemsokára a történelmi múlté lesz. A tótság fogja ellepni nemcsak szűkebb hazánknak, de az egész ország haladására és művelődésére századokon keresztül oly előnyös befolyást gyakorló kulturvároskáinkat, s hogy cserébe mit hozhat és adhat, arra egyelőre jobb nem felelni.”

²⁸ A Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története, 181. Saját korát és a jövőt viszont igen pesszimistán ítéli meg. Az Amerikából hazatérő szlovákok földet vesznek, és Szepesbéla, Szepesolaszi, Gnezda, Szepesvárálja hamarosan elszlovákosodik, pedig “ezelőtt 40-50 évvel néhány cséplőn kívül alig volt tót.” uo, 327-328.

²⁹ A szepesi szász nép, 26.

³⁰ A reformáció és ellenreformáció története I., 480.

³¹ A szepesi német elem pusztulásáról, 9.

³² Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története (a legrégebb időktől 1848-ig). Bp. 1926. 224-225.

³³ A Szepesség területi és társadalmi kialakulása, 312.

³⁴ A Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története, 23.

³⁵ A szepesi szász nép, 8.

mellett a betelepülőknek tulajdonítja a rozs-, a komló-, a lentermelés, a juh- és marhatenyésztés, a tejtermékek készítésének kezdeteit.³⁶

A szász városiasodás és az ipar, a kereskedelem, a művelődés méltatása.

A vizsgált szerzőknél a szászok természetesen inkább városalapító város lakó, tehát iparos, kereskedő népességként jelennek meg.³⁷ Sváby Frigyes szerint a későbbi érkezők között már kézművesek, esetleg művészek és főleg papok is jöttek, akiknek köszönhetően gyorsan fölépültek az első templomok, kolostorok.³⁸ Bruckner ugyancsak a betelepülő szászokhoz köti a vászonszövés, a bőrcserzés, a malomipar, a sörfőzés kezdeteit, “így az ipar terén is a soltészek a Szepesség tanítómesterei”.³⁹ Oszvald György miniszteri tanácsos a hosszú folyamatra mutat rá: “természetesen hosszú volt a szellemi fejlődésnek az útja, amely az »egyszerű földműves« ősapától iparos és kereskedő nemzedékeken át a tudományokban járatos késő unokákhoz vezetett.”⁴⁰ A városok politikai jelentőségét emeli ki Forberger Béla: “A szepesi városok fejlett iparuk és kereskedelmüknél fogva kiváltságos helyzetre tettek szert, s háttérbe szorították az ország más megyéiben politikailag oly kizárólagosan érvényesülő nemességet is.”⁴¹ A polgári életmód méltatása azonban nem kritikátlanul történt: Demkó Kálmán rámutatott, hogy a városok magisztrátusai szigorúan szabályozták az élet minden területét, a magánviszonyokat, a lakberendezést, a táplálkozást és a ruházkodást, mi által biztosították a tömegek anyagi jólétét, de meg is akadályozták az egyén kiemelkedését.⁴² Pukánszky Béla a korábbi virágzást elismerve a 17. századról már azt állapítja meg, hogy “a szepesi németiség irodalmi termelése csak mennyiségben gazdag, értékbeli kiemelkedéseket alig találunk az alkalmi beszédek és költemények végtelen tömegében.”⁴³ Az elmúlt századok dinamikus fejlődésével ellentétben a maguk korát a szerzők az enerváltság, a hanyatlás idejeként élik meg.⁴⁴

A szászok és a protestantizmus szoros kapcsolata. Pukánszky Béla három tényezővel magyarázza a reformáció gyors térhódítását a Szepességen: könnyen kapcsolatot tarthattak Németországgal (sic!), a bécsi udvar nem tudott közvetlen ellenlépéseket tenni, mint a nyugati országrészben, s végül a török veszély nem volt közvetlen. Ennek köszönhetően “a szepesi németiség a XVI. században szellemi fejlettségben és irodalmi termelésben messze felülmúlja mind az erdélyi szászokat, mind pedig a nyugatmagyarországi németiséget”.⁴⁵ A szerzők egyszerre hangsúlyozzák a szászok buzgó vallásosságát és sorsdöntő választásukat, a protestantizmus elfogadását. Bruckner rámutat a katolicizmus 16. századi erkölcsi

³⁶ A Szepesség múltja és mai lakói. In: Loisch János (szerk.): A Szepesség. Emlékkönyv a “Szepesi Egyesület Budapesten” fenállásának 50. évfordulójára. Bp. 1926. 11.

³⁷ Demkó Kálmán a felső-magyarországi koraújkorai városi élet tanulmányozását kora számára is tanulságosnak tartotta, mivel az államoknak úgymond egyik legszükségesebb tényezője a művelt vagyonos polgári középosztály. A Felső-Magyarországi városok életéről a XV-XVII. században. Bp. 1890. I.

³⁸ A Lengyelországnak elzálogított XIII szepesi város története, 30.

³⁹ A Szepesség múltja és mai lakói, 11. Máshol bővebben így fogalmaz: “Az erdőirtó soltészektől idők folyamán iskolázott földművesek, művelt iparosok, világlátott kereskedők, képzett, lelkiismeretes tisztviselők, jeles tudósok, kiváló művészek, kitűnő hadvezérek és jó diplomataik kerültek ki.” A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen. I., VII.

⁴⁰ A Szepesség kulturális hivatása. In: Loisch János (szerk.): A Szepesség. Emlékkönyv a “Szepesi Egyesület Budapesten” fenállásának 50. évfordulójára. Bp. 1926. 170.

⁴¹ A szepesi német elem pusztulásáról, 7.

⁴² Polgári családélet és háztartás Lőcsén a XVI. és XVII. században. Lőcse, 1882. 77.

⁴³ A magyarországi német irodalom története, 222.

⁴⁴ Sváby szerint hiányzik a vállalkozó szellem, ezért vissza kell térni a munkához, a takarékosághoz és az összetartáshoz. A Lengyelországnak elzálogított XIII szepesi város története, 332. Forberger Béla munkája pedig - mint már érzékeltettük - eleve azért jelent meg, hogy rámutasson a hanyatlás tüneteire: kivándorlás, alkoholizmus, az élénkebb közszellem és a birtokos középosztály hiánya. A szepesi német elem pusztulása, 21.

⁴⁵ A magyarországi német irodalom története, 129.

süllyedésére, a “ledér világszemlélet” romboló hatásaira, hogy annál inkább méltathassa a vallási megújulás jelentőségét: “A szepesi szász nép kivétel nélkül csatlakozott a reformációnak lutheri irányzatához, és ez lesz ezentúl nemzeti vallásuk, mert teljesen megfelel racionális jellemének és természetének, úgy hogy a lutheranizmus és a szászság egymástól úgyszólván elválaszthatatlan fogalmakká forrtak össze.” Láttuk, hogy Bruckner szerint a protestantizmus nemcsak belső tartást adott a közösségnek, hanem a szlovákok ellenében etnikai különállásukat is biztosította.⁴⁶ Az ellenreformáció megítélésében Bruckner tárgyilagos, a podolini piarista kolostorról is csak annyit ír, hogy “papokat nevelt a katolikus egyháznak, akik csakhamar megkezdték a katolikus restaurációt a Szepességen”. Ám protestáns elkötelezettsége nyilvánvaló az evangélikus lelkészek 1674-es száműzésének leírásakor: “A szepesi szász nép azonban papjaitól megfosztva is a legerősebben ragaszkodott hitvallásához, sokat tűrt, szenvedett, de evangélikus vallásától nem tántorodott el.”⁴⁷ Éppen a protestáns hit közös védelméért álltak Thököly Imre zászlai alá, holott addig ellenséges volt a viszony a szászok és a Thököly-család között. Szintén ezért sereglettek a katolikus, de a vallásszabadságért küzdő Rákóczi Ferenc táborába.⁴⁸

Bruckner apologikus és meglehetősen sematikus véleményével ellentétes – de nem kevésbé tendenciózus – véleményt fogalmazott meg, igaz, évtizedekkel később, Pukánszky Béla. Mivel mindig arra törekedett, hogy a cipszerek és a magyarság történelmi sorsközösségét és harmonikus együttélését bizonyítsa, még a protestantizmus jelenségéből is összekötő elemet alkotott. Elismeri ugyan, hogy a vallásváltás „a magyarságtól való szellemi különváláshoz” vezethetett volna, ám szerinte ez nem volt reális veszély. Emlékeztet arra, hogy az itt uralkodó latinos humanista szellem következtében a lutheri irányzat sehol sem ütközött olyan komoly akadályokba, mint éppen a Szepességen. Másrészt leszögezi, hogy a lutheranizmus mellett a 16. század végéig erős volt a tábora a Melanchtontól érkező s Kálvin felé mutató „kryptokálvinizmusnak”, amely irányzat viszont szoros kapcsolatot jelentett a reformátussá lett magyarsággal. Pukánszky rámutat, hogy a szepességi protestáns vallásos irodalomból éppen a német lutheranizmus lényegi elemei hiányoznak: a misztikum és az érzelmi elemek szinte teljes hiánya. „A józanságával, megfontoltságával ma is feltűnő cipszer áll mögötte: nem szereti a homályt, a tisztázatlan gondolatot, a szenvedély kilengéseit, a képzelet szeszélyes játékait, s még a lírában is konkrétumokhoz, tájhoz, mondához, anekdotához fűzi mondanivalóját. A szepesi német vallásos irodalomból olyan embertípust ismerünk meg, amely lelkiállapotában legalább olyan közel áll a tisztántúli kálvinista magyarhoz, mint német fajtestvéréhez.” A végső tanulság tehát, hogy „a reformáció a Szepességen nem lazította a magyarság és a németiség együttélését, és inkább elősegítette, mint akadályozta egy sajátos magyar-német szellem kialakulását.”⁴⁹ A századok során kialakult lelki közösség gondolata már átvezet minket az utolsó tárgyalandó kérdéskörhöz.

⁴⁶ A szepesi szász nép, 26. Későbbi megfogalmazása szerint: “A cipszer magán- és közléte a reformáció befogadásától fogva teljesen evangélikus légkörben mozog. Az új hit racionalizmusa és a cipszer alapkarakter jellegzetes tulajdonságai egymásra találtak, és ezért forrott annyira össze a Szepesség németisége a lutheranizmus fogalmával.” A reformáció és ellenreformáció története I., VII.

⁴⁷ A szepesi szász nép, 32.

⁴⁸ uo. A militáns felekezetiiség a 19. század végén természetesen már sokkal kevésbé mutatható ki. A Szepesmegyei Történelmi Társulat éppenséggel megíratta a prépostság, tehát a meghatározó katolikus intézmény történetét. Sváby Frigyes ideiglenes titkár a szigorú objektivitást, az osztály, az eredet, a felekezeti érzékenység kímélését hangsúlyozta, miközben természetesen tartotta, hogy a könyv szelleme és irányzata határozottan katolikus. Pirhalla Márton: A szepesi prépostság vázlatos története. Lőcse, 1899. VI. Később Bruckner Győző ugyancsak a történelmi nézőpont egyedül célravezető jellegét hangsúlyozza: a teológus szemlélet alkalmat adna a szubjektív, tendenciózus tárgyalásra. A reformáció és ellenreformáció története I., VIII.

⁴⁹ Pukánszky Béla: Magyar-német szellem a Szepességen. Egyet. Phil. Klöny 63 (1939) 1-4. sz. 26–28.

A szászok hazafiassága, azonosulásuk Magyarhon ügyével. A Rákóczi-szabadságharc kapcsán Bruckner Győző kiemeli a késmárki jegyző, Kray Jakab érdemeit (diplomáciai közvetítés, beszerzések, szállítások), majd az ő és két polgártársa mártíriumát.⁵⁰ Később, amikor a magyar ügyviteli nyelv bevezetéséről szól (1845), megjegyzi: “A szepesi szász nép, mérlegelvén azokat a fontos kiváltságokat és jótéteményeket, melyekben őt a magyar királyok állandóan részesítették, ha nem is nyelvre, de érzésre nézve magyarrá lett. A magyar nemzetnek a szászok hasznos, derék, megbízható és hazafiasan gondolkozó tagjaivá váltak s a magyar nemzeti állam eszméjének lelkes apostolaivá.”⁵¹ A szerző a kuruc kor ábrázolásához hasonlóan méltatja a szászok 1848-49-es, a honvédseregben szerzett katonai érdemeit. Végül a közjogi különállás, a Provincia 1876-os megszüntetése kapcsán leszögezi, hogy arra “tényleg már semmi szükség sem volt, amióta e nép a magyar jogra helyezkedve, a magyar hazának becsületes, derék, *édes gyermekévé* lett.”⁵² Haberern J. Pál, a Budapesten működött Szepesi Egyesület elnöke még a két világháború között is azt üzentte a Csehszlovákiához került otthoniaknak, hogy “800 évig ide volt kapcsolva népünk, hogy az utolsó száz év folyamán innen tápálkozott kultúrájuk, innen áradt ki irodalmuk fénye. Sok tanult főt adott kis népünk a magyar hazának, és sok földinknek adott kenyeret a magyar róna.”⁵³ Ugyanitt Oszvald György miniszteri tanácsos rámutat, hogy a középkori jogkönyvben (Zipser Willkür) található magyar hatások azt bizonyítják, hogy “a szepességi németek már kezdettől fogva nem állottak a magyarsággal szemben a szellemi elzárkózásnak azon a merev álláspontján amely például az erdélyi szászokra annyira jellemző. Majd Fényes Eleket idézve leszögezi, hogy “kevés vagy talán egy vármegye sem adott hazánknak annyi jeles férjfiakat, mint Szepes.” Tanulmánya végén a szerző tétélesen is megragadja a terület művelődésének, kulturális örökségének lényegét: “A Szepesség ezért [ti. a jó iskoláknak és a cseregyermek-rendszernek köszönhetően] tudott kettős feladatának: a magyar kultúra táplálásának és a külfölddel megismertetésének oly fényesen eleget tenni, mert nem volt idegen előtte azoknak a gondolat- és lelkivilága, akiknek szellemi kincseit gazdagította, hogy azután sajátos szepesi kultúrértékeinek gyarapítására maga is merítsen belőlük.”⁵⁴

Végül zárásként idézzünk egy nem történész hozzászólót! A szepességi németek tökéletes integrációját talán Jókai Mór fogalmazta meg a leghatásosabban. A lőcsei fehér asszony című regényében az 1710 szilveszterén zajló vásár kapcsán fontosnak tartja megjegyezni: “S ez a sok mindenféle tarkabarka nép, ami külső viseletére nézve Árpád és Tuhutum ivadékaikhoz hasonlít, csupa merő német. Még az első magyar keresztyén királyok alatt telepedtek ide. A nyelvüket megtartották, minden más egyébben magyarokká lettek. [...] Annyi viszontagságos századok során át ezek a német magyarok mindig a legtántoríthatatlanabb hívei voltak a nemzeti szabadság ügyének. Nem hajlongtak soha se a török császár, se a német császár előtt.” A szabadságharcot vezető Rákóczi meg is becsüli a várost, egész kuruc dandár őrzi, de a katonák sem magyarul beszélnek. “Ezek itt Czelder Orbán hajdú, szepességi fiúk, meczenzéfi huszárok [...], német kurucok, Rákóczy Ferenc legjobb katonái.”⁵⁵

⁵⁰ A szepesi szász nép, 33.

⁵¹ A szepesi szász nép, 40-41.

⁵² A szepesi szász nép, 41-42. Sváby is abban látja a szá szász jövőjét, hogy a különállás megszűntével “eggyé legyünk magyar hazánk minden tagjával”. A Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története, 332.

⁵³ Loisch János (szerk.): A Szepesség. Emlékkönyv a “Szepesi Egyesület Budapesten” fenállásának 50. évfordulójára. Bp. 1926. 3.

⁵⁴ A Szepesség kulturális hivatása. In: Loisch János (szerk.): A Szepesség. Emlékkönyv a “Szepesi Egyesület Budapesten” fenállásának 50. évfordulójára. Bp. 1926. 169-170, 173.

⁵⁵ Jókai Mór: A lőcsei fehér asszony. Révai testvérek, Bp. 1909. 7-9.